

A *KULTURA* ÚJRAOLVASÁSA NAGYOBB TÁVOLSÁGBÓL

– Egy irodalmi folyóirat mint a lengyel diaszpóra integrálója –*

JESSIE LABOV

tudományos munkatárs

HUN-REN BTK Irodalomtudományi Intézet

labov.jessie@abtk.hu

ORCID 0000 0002 3647 4393

Reading *Kultura* From a Distance: How a Literary Journal Integrated the Polish Diaspora

The Polish émigré journal *Kultura* was indisputably one of the key sites of Polish-language cultural production during the Cold War, yet it has been written about primarily as a virtual salon of its most famous contributors. This article offers a re-reading of *Kultura* on a global scale, using the tools of georeferencing and geoanalysis to demonstrate its widest spheres of dissemination among the diaspora. This approach, sometimes labeled “distant reading” is an attempt to illuminate new aspects of literary form and culture than can only be seen through a macro lens, including large-scale changes over space and time. This study of *Kultura* reveals new points of connection which were hidden by assumptions we have carried with us when reading it as a ‘dissident’ journal or a purely ‘émigré’ phenomenon. By illustrating a global framework for the journal’s reception, this chapter can begin to bridge the cartographic chasm caused by isolationist readings of Cold War texts.

Keywords: Poland, emigration, literary periodicals, Digital Humanities, geoanalysis

* Jelen tanulmány egyes részei a szerző *Transatlantic Central Europe: Counting Geography and Redefining Culture Beyond the Nation* címmel megjelent kötetének (Central European University Press, 2019) harmadik fejezetén alapulnak.

■ A legtöbb irodalomtudós az apró, szövegszintű, helyi és konkrét dolgok szakembere. Egymástól távol lévő, határokkal elválasztott szövegek olvasásakor a lépték drámai megváltozása jelent kihívást. A lengyel emigráció *Kultura* című folyóiratáról szóló alábbi tanulmányban azt vizsgálom, hogy mivel jár, amikor eltérő földrajzi és időbeli léptékekkel dolgozunk az egyes szerzők és szerkesztők, majd az éveken, évtizedeken keresztül megjelenő publikációk szintjén, továbbá a válaszokat a világ minden tájáról beküldő egyes olvasók szintjén, akiket sok más, néma olvasó olvas. Amikor a téma ilyen nagy távlatot kap, az első készítés talán a globalitással foglalkozó elméletek bevonása lehet, főleg azoké, melyek a tőke és az információ nemzetközi áramlásáról mutatnak ki különböző területeken azonos mintázatokat. Csakhogy a *Kultura* folyóirat olvasásának épp az a leggyümölcsözőbb és egyben a legváratlanabb felismerése, hogy az nem regionális (kelet-európai), és nem is globális (lengyel nyelvű diaszpóra)¹ volt, hanem a kettő közötti sajátos léptékű, amelynek egyelőre a megnevezése is bizonytalan. Minél messzebbre kerültek a lengyelek időben és térben Kelet-Európától, annál eltökéltebbek voltak, hogy lengyeliségüket a *Kultura* révén mutassák be, felforgatva a „nemzet = vér + föld” képletét.

A *The Scale of World Literature (A világirodalom léptéke)* című esszéjében Nirvana Tanoukhi arra bátorít, hogy a lépték átállításával „hozzunk létre repedéseket a »világirodalomban«”, és hogy „fogalmilag is értelmezzük a megélt idő és a megélt tér dialektikáját az irodalomban és az irodalom körül – annak érdekében, hogy megértsük az irodalom involváltságát a tér konstrukciójának történetében”.² Bár elemzésének tárgya a posztkoloniális irodalom és az általa „Africa-of-the-Novel” („a regény Afrikájá”-nak) nevezett irodalmi táj, amelyet ezek a szövegek hoznak létre, érvei ugyanilyen meggyőzően érvényesek a *Kultura* esetében is. Az olyan kifejezések, mint a *posztkoloniális* vagy a *posztoszocialista*, metaforikus tereket hoznak létre, de elfedik a földrajzi tapasztalati szférák relációs, beágyazott jellegét. A *Kultura* folyóirat nem csak egy emigráns folyóirat volt, mely a diaszpóra egymástól elszigetelt tagjainak esszéit és költeményeit publikálta. Mivel 1947-től 2000-ig minden hónapban megjelent, sűrített tapasztalatok tárházává vált – ugyanúgy működött kommunikációs csatornaként az otthoniak és a külföldön élők között, mint átvezetésként egy korábbi, akkor már letűnt lengyel kulturális korszakhoz.

¹ Ez a kifejezés a világszerte letelepedett lengyel anyanyelvű kivándorlók több generációját jelöli, azokat, akik a lengyel emigráns kultúra azonosítható diaszpóráiban élnek, és azokat is, akik mélyebben asszimilálódtak a befogadó kultúrába. Az Egyesült Államokban és Nagy-Britanniában élő lengyel nyelvű diaszpóra árnyalt tárgyalását lásd: Ewa MORAWSKA, „»Diaspora« »Diasporas« Reprezentációk a szülőföldről: Exploring the Polymorphs”, *Ethnic and Racial Studies* 34, 6. sz. (2011): 1029–1048. A migráció és a kultúra kapcsolatának általánosabb vizsgálatát lásd Robin COHEN és Gunvor JÓNSSON, szerk., *Migration and Culture* (Cheltenham, U.K. and Northampton, MA: Edward Elgar, 2011) bevezetőjében.

² Nirvana TANOUKHI, „The Scale of World Literature”, *New Literary History* 39, 3. sz. (2008): 599–617, 600, 613. „[C]racks in the geography of »world literature« [...] conceptualize the dialectic of lived time and lived space in and around literature—in order to understand the entanglement of literature in the history of the production of space”.

A kronológia sem marad változatlan, amikor a léptékhez igazítjuk. Dina Mishkova történész a Balkán történetéről, a léptékről és a történetírás fogalmáról szóló 2010-es cikkében a történeti idő különböző felfogásainak (Fernand Braudelre támaszkodó) áttekintése után alakít ki saját álláspontot.³ Kelet-európai összefüggésekkel kapcsolatos gondolatkísérletünk szempontjából igen tanulságos, ahogyan Mishkova továbbfejleszti Mark von Hagen alapkonceptióját, amely Euráziát antiparadigmaként írja le.⁴ A balkáni történetírás és általában Délkelet-Európa kutatása esetében, érvel Mishkova, „a vizsgálat különböző tárgyai (azaz terei) különböző időbeli rétegekkel vágnak egybe, amelyek mindegyike más-más módszertani megközelítést követel meg”⁵ Jacques Revel nyomán megjegyzi, hogy Délkelet-Európának más és más vonásai válnak láthatóvá az elemzések eltérő léptékválasztásától függően, továbbá hogy a nemzeti, a regionális vagy a régióközi lépték meghatározását gyakran az egyes balkanisták saját helyi előítéletei motiválják, ezáltal nem más, mint önnön „elvárási horizontjukat” térképezik fel.⁶ Ha a léptéket kelet-európaira változtatjuk, akkor látható, hogy a mértékegység cseréje az elemzés más eszközeinek a cseréjét is megköveteli, a régióban időről-időre bekövetkező határváltozásoknak megfelelően. Ez közelebről szemlélve nem látható vonásokat fed fel, egyidejűleg felfüggeszti a határokat és világossá teszi, hogy milyen kategóriák váltak mára túlságosan megrögzötté (mint a posztszovjet vagy posztszocialista fogalma). Mindez tehát annak a kérdése, hogyan olvassunk ilyen nagy léptéknél. Melyek azok a technikák és módszertanok, melyek képesek segíteni minket a tudás régi formáinak lebontásában?

Ebben a tanulmányban a *Kultura* esetét fogom használni arra, hogy két különböző léptékben is bemutassam az emigrációban kialakuló új lengyel kulturális identitást. Először az irodalomtudomány számára jól ismert mikroléptékben, azáltal, hogy áttekintem a *Kultura* folyóirat fejlődését leghíresebb szerzője, Witold Gombrowicz és főszerkesztője, Jerzy Giedroyc példáján keresztül; majd a GIS (Geographic Information System) térinformatikai rendszer segítségével nyújtott elemzés kvantitatív makroskáláján, feltérképezve a folyóirat recepcióját a lengyel nyelvű olvasók és írók körében. Céлом, hogy a hidegháború hagyományosabb kontextusa helyett szélesebb földrajzi tapasztalati szférán és tágabb időablakon keresztül próbáljam újraolvasni a *Kultura* materiális jelentésnyomait. Ugyanis a hovatartozásnak az a szférája, amit

³ Dina MISHKOVA, „What is Balkan History? Spaces and Scales in the Tradition of Southeast-European Studies”, *Southeastern Europe* 34 (2010): 55–86 és 57–59.

⁴ *Empires, Borderlands, Diaspora: Eurasia as Anti-Paradigm for Post-Soviet Era* című írásában von Hagen azzal érvel, hogy az összehasonlító irodalomtudomány és az antropológia az európai birodalmi projekt régóta szükséges kritikáját nyújtotta, és hogy „Eurázsia annak a kérdésnek az áthelyezésére – vagy elterelésére – szolgál, hogy Oroszország Európához vagy Ázsiához tartozik-e.” (*The American Historical Review* 109, 2. sz. [2004]: 445–468, 458).

⁵ „[D]ifferent objects (i.e., spaces) of enquiry are coextensive with different temporal layers each of which demand[s] a different methodological approach” (MISHKOVA, „What Is Balkan History?”, 60).

⁶ Uo., 80–82.

a *Kultura* olvasói megkonstruálnak maguknak, a Lengyel Népköztársaságnál korábbi (és későbbi is), továbbá messze túlnyúlik annak földrajzi határain.

A Kultura folyóirat Gombrowicz léptékében

Nehéz túlbecsülni a *Kultura* jelentőségét a háború utáni lengyel művelődésben: minden jelentős író, esszéista, újságíró és költő, aki ebben az időszakban emigrációban élt, arra törekedett, hogy publikálhasson a lapjain. Az 1950-es évek közepét követően a Lengyelországban élő olvasók számára is ismertté vált, és számos, a szocialista Lengyelországban élő író is publikált benne, először névtelenül vagy álnévvel, majd, ahogy a cenzúra enyhült, egyre nyíltabban. Az 1980-as évek elején, a hadiállapot válsága idején a folyóirat még nagyobb jelentőséget kapott, hiszen ez volt a fő *tamizdat* (emigráns publikáció), melyben a lengyel nyelvű írók szabadon kifejezheték magukat. Nagyon valószínű, hogy a lengyel vagy közép-európai irodalom kutatója először Witold Gombrowicz vagy Czesław Miłosz kapcsán találkozik a folyóirattal (Gombrowicz *Naplóját* például eredetileg, 1957-től kezdődően a *Kultura* folyóirat publikálta folytatásokban). A lap azonban nemcsak Gombrowicz írásainak volt a közvetítő médiuma, hanem részben műveinek tárgyát is adta. Ha végigfutjuk a *Napló* első évét, feltűnik, hogy több mint a bejegyzések harmada különböző emigrációs újságokra – mint a *Kultura*, *Wiadomości*, *Orzeł Biały* és egyéb kiadványokra – történő utalásokkal kezdődik: „Csütörtök. Lechoń cikke a *Wiadomości*-ben *A lengyel irodalom és az irodalom Lengyelországban* címmel.” „Szombat. B.T. úr cikke a *Wiadomości*-ben.” „Kedd. Egy másik recenzió, ezúttal az *Orzeł Biały*-ban a *TranszAtlantik*-ről és az *Esküvőről*.”⁷ A folyóiratok közegében zajló beszélgetés jellemző az emigráns folyóiratok kitérített műfajaira, az esszére, a feuilletonra és a publicisztikára – leve vitaindítóknak szánták őket. Gombrowicz időről-időre feljegyez valamilyen önironikus, prózai részletet („Hétfő. Ízletes halat ettem.”)⁸ elvontabb, irodalomról és filozófiáról szóló polemizálásai közepette. Az emigráns folyóiratokra vonatkozó feljegyzéseket is ilyen módon értékelhetjük, mint amelyek behelyezik az olvasót az író nagyon jellegzetes (és kényszerítő) fizikai valóságába. Gombrowicznak ennie és innia kell, cipőt vesz, és ott a kezében az a darab nyomtatott papír, mely az egyre szélesedő diaszpórához kapcsolja őt. A *Napló* kontextusából szemlélve ezek a papírdarabok kötik Gombrowicz argentínai hétköznapjait a diaszpóra vitáihoz, fizikai valóságát szellemi asszociációs láncához – és ez nem egyértelmű folyamat olyan metafizikai rejtélyek megalkotójánál, mint Filidor és Filibert.

Még Lengyelországban, a két világháború között Gombrowicz olyan kulturális intézményeket látogatott, mint a Café Ziemiańska vagy a Café Zodiak, melyek, hason-

⁷ Witold GOMBROWICZ, *Napló* (1953–1956), ford. PÁLYI András (Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, 2000), 15, 26, 51.

⁸ Witold GOMBROWICZ, *Diary*, ford. Lillian VALLEE, 1. köt. (Evanston, IL: Northwestern University Press, 1988), 227. A magyar kiadásban már nem szerepel az idézett, 1961-es bejegyzés.

lóan a századfordulós Európa más kávéházaihoz, a művészek és írók köreit sokkal nyilvánosabb és változékonyabb szcénával segítették, mint a mecénásokhoz kapcsolódó szalonkultúra korábbi, kötöttebb rendszere. Az író mindennapos találkozása pályatársaival és riválisaival ugyanabban a fizikai térben elősegítette, hogy sok irodalmi periodikában publikáljon, melyek mind saját nézőponttal és politikai elgondolással rendelkeztek, ahogy az már szokás volt a két világháború közötti időszakban.⁹ A háború utáni emigrációs periódusban azonban már nem voltak kávézók, melyek központi találkozóhelyként szolgálhattak volna. A lapok – napilapok, hetilapok, havilapok, negyedéves lapok, sőt évkönyvek – vették át a *kawiarnia* (kávéház) helyét az emigráns közösségekben, ezeken keresztül tapasztalhatjuk meg mi magunk is a második világháború utáni transzkontinentális vitákat, amelyeket akkor még csak a távolság választott el, ma már időben is távol vannak egymástól. Ha az emigráns írókat ezen kontextus nélkül olvasnánk, úgy tünne, hogy elszigeteltségben írtak, és ezt a benyomást időnként megerősítheti saját elragadtatásuk is az általuk „száműzés”-nek nevezett állapottól. A jelen elemzésben magam fogom vitatni, hogy a száműzöttség és elszigeteltség alapfogalmai alapján kellene értelmeznünk a diaszpóra írásait.¹⁰ Természetesen nem tekinthetünk el a szülőföld és a nyelv elhagyásának traumájától, ennek ellenére érdemes előtérbe helyezni írók és olvasók bonyolult virtuális hálózatát, mely a hidegháború időszaka alatt messze földrajzi határain túlra terjesztette ki a lengyel kultúra hatókörét.

A Kultura folyóirat longue durée-je: Jerzy Giedroyc lapkiadási odüsszeiája

A háború utáni emigrációs lapkiadás világát két olyan ember munkássága fémjelzte, akik a háború előtt kezdték meg karrierjüketVarsóban: Jerzy Giedroyc (1906–2000) és Mieczysław Grydzewski (1894–1970). Így ez a történet is ekkortól indul, hiszen a lengyel emigrációs kultúra jellegét éppannyira meghatározta a milió, amelyből e két ember jött, mint amennyire külföldi körülményeik. 1939-ben, a lengyel függetlenség rövid, két háború közötti időszakának végétével, Giedroyc és Grydzewski központi figurák lettek: Grydzewski a havonta megjelenő irodalmi folyóirat, a *Skamander*, valamint a *Wiadomości Literackie* (Irodalmi Hírek) című hetilap, Giedroyc pedig két politikai folyóirat, a *Bunt Młodych* (Fiatalkok Lázadása) és a *Polityka* szerkesztője volt. A következőkben a szerkesztőt egyfelől résztvevőként, másfelől megfigyelőként ér-

⁹ A kávézók voltak az újságok, folyóiratok és egyéb periodikák születésének helyei. Lásd az alábbi kötet második fejezetét: Peter STALLYBRASS és Allon WHITE, *The Poetics and Politics of Transgression* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1986). Ez a könyv materiálisabb és visszafogottabb állításokat tesz, mint Jürgen Habermas hasonló érvelései a társadalmi nyilvánosság eredetéről.

¹⁰ Ebben a kontextusban hasznos lehet Robin Cohen „deterritorializált diaszpóra” („deterritorialized diaspora”) kifejezése, mely „a kollektív identitásokat és az anyaföld/otthon fogalmait képlékenyként, vibrálóként és gyakran változóként írja le a kulturális interakciók változó elemei között”. Lásd a hetedik fejezetet: Robin COHEN, *Global Diasporas: An Introduction*, 2. köt., 124–140 (New York: Oxford University Press, 2008).

telmezem, továbbá láthatatlan diktátorként, olyan befolyást tulajdonítva neki, melyet gyakran nem vesznek figyelembe az irodalom- és politikatörténetekben. Miłosz 1969-es *A lengyel irodalom története* nem említi meg sem Grydzewskit, sem Giedroycot a két háború közötti lengyel irodalom kapcsán, bár Miłosz maga mindkettejüket ismerte és publikált lapjaikban. A két szerkesztő jelenléte talán még jobban felfedezhető olyan tanulmányok címeiben, mint a *Kultura i jej krąg* (A *Kultura* folyóirat és köre); *Wiadomości i ich krąg* (*Wiadomości* folyóirat és köre); *Wiadomości i okolice* (*Wiadomości* és környezete); *Styl politycznego myślenia wokół „Buntu Młodych” i „Polityki”* (A politikai gondolkodás stílusa a *Bunt Młodych* és a *Polityka* környezetében). A kiadványok körül mindig kirajzolódik egy érdekszféra, írók, barátok, értelmiségiek köre. És mindig a szerkesztő az, aki egyeseket bevon ebbe a körbe, míg másokat kívül tart.

Giedroyc háború előtti karrierje inkább politikai, mint irodalmi. Földbirtokos családba született a *kresy* („keleti határvidék”, jelenleg Ukrajna része) területén, kamaszkora egybeesett Lengyelország friss függetlenségével. Ennek megfelelően erőteljes nemzeti érzések munkáltak benne, tizennégy évesen részt vett az 1920-as lengyel–szovjet háborúban.¹¹ Az élmény erős nyomot hagyott benne, hamarosan rátalált politikai és szerkesztői hangjára is a Varsói Egyetem joghallgatójaként, és csatlakozott egy kis neokonzervatív párt, a *Mysł Mocarstwowa* (Gondolat és erő) végrehajtó bizottságához.¹² Az 1930-as évek elején a *Bunt Młodych – niezależny organ młodej inteligencji* (Lázadó Ifjúság – a fiatal értelmiség független orgánuma) című folyóirat és köztisztviselői munkája között osztotta meg idejét. Több helyen is dolgozott a kormányzati bürokráciában, a Mezőgazdasági Minisztériumban kezdte, majd, miután ott kegyvesztett lett, a Kereskedelmi és Ipari Minisztériumban.

Politika és *publicystyka* világa szorosan kapcsolódott egymáshoz Giedroyc számára. Az őt foglalkoztató kérdések, mint például a lengyel kapcsolatok az észak-galíciai ukrán nacionalistákkal, először a minisztériumi munkájában, majd az általa szerkesztett újság tárcáiban jelentek meg. Mivel erőteljesen foglalkoztatta a Kelet sorsa, gyakran megfordult a Varsóban élő orosz emigránsok társaságában, ott találkozott Dmitrij Filoszovval és Josef Czapskival.¹³ 1937-ben, a *Bunt Młodych Politykára* változtatta a nevét,¹⁴ ezzel egy időben pedig jelentősen felerősödtek vitái a Szocialista és a Nemzeti Demokratikus Pártokkal. 1983-ban a *Polityka* köre szerveződő csoport gyűjteményes kötetet adott ki *Polska idea imperialna* (A lengyel birodalmi gondolat) címmel, mely a kor hamis pártdemagógiáit és elhibázott gazdaságpolitikáját tárgyalta, valamint programot adott a lengyel–orosz ellentétek feloldására és egy vitatható

¹¹ Andrzej KOWALCZYK, *Giedroyc i „Kultura”* (Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 1999), 8.

¹² Marcin KRÓL, *Styl politycznego myślenia wokół „Buntu Młodych” i „Polityki”* (Paris: Libella, 1979), 9–11.

¹³ Giedroyc részletes és jól illusztrált portréjához ebből az időszakból, lásd KOWALCZYK, *Giedroyc első fejezetét*. Valamint lásd Timothy SNYDER, *The Reconstruction of Nations: Poland, Lithuania, Ukraine, Belarus, 1599–1999* (New Haven, CT: Yale University Press, 2003), 218–220.

¹⁴ KRÓL, *Styl politycznego myślenia...*, 13.

javaslatot a „zsidókérdésre”, a Palesztinába történő tömeges kivándorlás fölvetése formájában. A mögöttes indok (bármilyen elhibázottnak is tűnjön mai nézőpontról) az önkormányzat joga volt; ahogy Marcin Król kifejti, figyelembe kell vennünk, hogy a *mocarstwo* (birodalmiság) mást jelentett akkor, mint ma:

Egyelőre elég annyit elfogadnunk, hogy a „mocarstwo” nem jelent többet, mint hogy az erős állam létrehozása az egyetlen módja a lengyel létjogosultság megvédésének két nagyhatalom között. A „birodalmiság” nem valamiféle felkavaró gondolat gyarmatokról vagy olyan jellegű birodalmiságról, ahogy azt manapság értjük, hanem annak a meggyőződésnek, nem is teljesen naiv kifejeződése, hogy a függetlenség megőrzéséhez Lengyelországnak „impérium-má” kell válnia – vagyis egy nagy és erős állammá.¹⁵

A *Bunt Młodych* első számában Giedroyc hosszan elnyúló vitát indított el a *Wiadomości Literackie* folyóirattal, ugyanis bármilyen furcsának is tűnjön, Giedroyc politikai folyóirata gyakorlatilag Grydzewski irodalmi kiadványa ellenében határozta meg magát. Andrzej Kowalczyk Giedroycról írott életrajzában azt sugallja, hogy ez a jórészt egyirányú támadás részben a generációs különbségnek volt betudható, valamint annak, hogy a *Bunt Młodych* fiatal írói (akiknek többsége a Myśl Mocarstwowá párt tagja is volt) a Grydzewski folyóiratát jellemző „liberalizmust, pacifizmust, eklektizmust és baloldali szimpátiát” az „idősebb generációra jellemző szellemi gyengeség és zavarodottság” tünetének tekintették.¹⁶

A második világháború kitörése Budapesten érte Giedroycot, ahol a lengyel nagykövet személyi titkáráként dolgozott, és több olyan lengyel folyóirathoz is hozzá tudott jutni, amelyek a háború alatt is megjelentek, beleértve Grydzewski *Wiadomości Polskie*jét is.¹⁷ A következő öt év folyamán Giedroyc a Közel-Keleten utazott, melynek során több jövőbeli, a *Kultura* folyóirathoz kötődő kollégájával is megismerkedett, beleértve Zofia és Zygmunt Hertzet és Juliusz Mieroszewskit. Utóbbi az *Orzeł Biały* („fehér sas”, lengyel címerállat) elnevezésű katonai hírlevélén dolgozott Józef Czapskival, majd vezető sajtóreferens lett Anders tábornok hadseregében. Az emigrációban működő lengyel kormány hírszerzési minisztereként Adam Pragier felelőssége volt, hogy Giedroycot Londonba hozza 1944 végén, azért hogy a Nemzet-

¹⁵ „Teraz, powiedzmy tylko tyle, że postulat »mocarstwości« oznaczał jedynie założenie następujące: stworzenie silnego państwa jest jedynym sposobem ochrony racji istnienia Polski między dwiema wielkimi potęgami. »Imperializm«—to nie było wzruszające marzenie o koloniach, ani jakikolwiek imperializm, tak jak go dzisiaj pojmujemy, ale wyraz przekonania—nie całkiem przecież naiwnego, że Polska, jeśli ma zachować niepodległość, musi być »imperium,« czyli dużym, silnym państwem”. (KRÓL, *Styl politycznego myślenia*, 9–10.)

¹⁶ KOWALCZYK, *Giedroyc...*, 44.

¹⁷ Giedroyc háború alatti tevékenységének teljes leírásához lásd KOWALCZYK, *Giedroyc* második fejezetét és Mirosław Adam SUPRUNIUK, „*Kultura*”: *Materiałów do dziejów Instytutu Literackiego w Paryżu* (Torun: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 1994), 1–15.

közi Ügyek Osztályát vezethesse. Giedroyc londoni tartózkodása folyamán megtudta győzni az emigrációs kormányt az Instytut Literacki felállításáról, finanszírozást azonban már nem tudott szerezni az induló intézetnek. Itt gyökerezik a magánfinanszírozású, független sajtó gondolata. Giedroycot 1945 végén visszaküldték Rómába, azzal a „mandátummal”, hogy alapítson intézetet a lengyel kormány nevében, ennek kivitelezésére még egy hivatalos parancsot is kapott Anders tábornoktól. Az anyagi támogatás magánadományok formájában érkezett Anders II. hadtestének katonáitól és tisztjeitől. Az intézet első évének finanszírozásához szükséges maradék összeg a háborút követő *kombinacja* (lengyel kifejezés a hivatalos csatornák kijátszására, hogy így jussanak hozzá az erőforrásokhoz) formájában érkezett.¹⁸ A háború befejezésekor Giedroyc Rómában maradt, ahol Czapskival, Hertzékkel és Gustaw Herling-Grudziński-vel létrehozta az Instytut Literackit és végül elkezdte megjelentetni a *Kultura* folyóiratot. Néhány évvel később a szerkesztőség egy villába költözött, Párizs külvárosában, Maisons-Laffitte településére.

A *Kultura* első számának nagy teljesítménye szokatlan függetlenségének kikiáltása volt, ugyanis szinte teljes egészében magánfinanszírozásból jött létre, egyfajta kezdeti államnélküliségben. Mint új kiadvány, előszóval kezdődött, az európai kultúra jelenlegi krízisééről (ebben az esetben az európai szó használata magába foglalta Nyugat-Európát éppúgy, mint Lengyelországot, bár az nem derült ki, hogy határvonala meddig húzódik keleti irányban). Az esszé szövegében Lengyelországot nem is említik közvetlenül. Helyette Paul Valéry (1919-es), Benedetto Croce és André Malraux (1946-os) megállapításai találhatók benne a két világháborút követő Európa állapotáról. A kétoldalas előszót követően világosan meghatározzák a *Kultura* céljait, beleértve a megosztott lengyel olvasóközönséget érintő szándékaikat:

A *Kultura* folyóirat haza kívánja vinni a lengyel olvasókat, akik a politikai emigrációt választva most távol kerültek szülőhazájuktól, és biztosítani őket, hogy a kulturális kör, melyben élnek, nem tűnt el.

A *Kultura* folyóirat szeretné elérni a lengyelországi olvasókat és megerősíteni a hitüket abban, hogy a számukra kedves értékek még nem omlottak össze a kegyetlen erők kirobbanása miatt.

A *Kultura* folyóirat azt az „életakaratot keresi” a civilizált nyugati világban, „mely nélkül az európai akarat kihalna, ahogy annyi minket megelőző antik birodalom vezetőivel is történt.”¹⁹

¹⁸ KOWALCZYK, *Giedroyc...*, 44.

¹⁹ *Kultura* 1, 1. sz. (1947): „'Kultura' pragnie uprzytomnić czytelnikom polskim, którzy wybrawszy emigrację polityczną znaleźli się poza granicami kraju ojczystego, że krąg kulturalny w którym żyją, nie jest kręgiem wymarłym. / 'Kultura' pragnie dotrzeć do czytelników polskich w kraju i wzmóc w nich wiarę, że wartości, które są im bliskie nie zawaliły się jeszcze pod obuchem nagiej siły. / 'Kultura' chce szukać w świecie cywilizacji zachodniej tej 'woli życia, bez której Europejczyk umrze tak jak umarły niegdyś kierownicze warstwy dawnych imperiów' (1).

Giedroyc és kollégái úgy döntöttek, hogy a lap feladata nem a lengyel kultúra reflektált bemutatása lesz a Nyugat számára, hanem az európai kultúrának mint egésznek kíván alkotórésze lenni, olyan válaszokat kínálva a háborút követő időszak kihívásaira, melyeket Olaszországban, Franciaországban vagy Angliában nem lehet megtalálni. A kiadvány küldetésnyilatkozata éppúgy, ahogy imént felsorolt céljai, leképezik a háború előtti Giedroyc gondolatait, azzal a különbséggel, hogy a lengyel „birodalom” kritikai ereje most a Nyugat értékeire irányul, melyet a Kelet uralkodó értékeivel állítanak szembe.

Giedroyc még a független Lengyelország kulturális miliójából lépett ki a világ-színpadra, és elszántsága, hogy szövegek kiadásával határozza meg önmagát, egyenesen ebből a világból ered. Mi történik ezzel az elszántsággal az emigrációs publikálás során? A háború alatti számos áthelyezés és helyváltoztatás miatt sem Giedroyc, sem a Maisons-Laffitte-ben élő többi lakó nem érezte azt, hogy hirtelen elszakadt volna az anyanyelvétől, közönségétől, közvetlen baráti körétől, vagy, ami még ennél is fontosabb, azoktól az intézményektől, melyek lapkiadói vállalkozásukat támogathatták. Ilyen módon az ő helyzetük a későbbi közép-európai emigránsok generációinak is mintájává vált. Ami Giedroyc esetében rendkívüli, az a hite abban, hogy az időszaki kiadványok összetartó erőként szolgálnak majd egy határokon túl, akár több kontinensen szétszóródott közönség számára. Ez a meggyőződés még a két háború közötti Lengyelországot megelőző időszakból származik, ám eredetét a tizenkilencedik századi *Tygodnik Literacki* folyóirat (Irodalmi Hetilap, mely 1838-tól 1845-ig jelent meg Párizsban) szellemiségére lehet visszavezetni.²⁰

Giedroyc a *Kultura* első évtizedében alakította ki a folyóirat összetett politikai profilját, ami egyrészt reakció volt a konzervatívabb, Londonban megjelenő *Wiadomości*-ra (szerkesztője Grydzewski, Giedroyc örökös ellenpólusa), másrészt alkudozás a háború utáni Nyugat-Európában a hidegháborús helyzet kezdetén megkövetelt reálpolitikával.²¹ Az első nagyobb ütközőfelület, mely feszültséget váltott ki a két kiadvány és követőik között, az a *Związki Pisarzy Polskich na Obczyźnie* (Külföldön élő lengyel írók szövetsége, londoni székhelyű és a *Wiadomości*-hoz kötődő szervezet) negyven író által aláírt 1947-es határozata arról, hogy nem jelentetik meg sem régebbi, sem újabb műveiket lengyelországi lapokban vagy kiadóknál.²² A *Kulturához*

²⁰ A legjobb forrás a tizenkilencedik századi lengyel emigráció politikai és irodalmi tevékenységének összehasonlítására kétségtelenül Andrzej FRISZKE, Paweł MACHCEWICZ és Rafał HABELSKI, *Druga wielka emigracja 1945–1990* (Warsaw: Więź, 1999).

²¹ A *Kultura* politikai életének sokkal részletesebb és árnyaltabb tárgyalását lásd Konstancy Jelenki Robert KOSTRZEWA, *Between East and West: Writings from Kultura* (New York: Hill and Wang, 1990) című könyvéhez írt bevezetőjében. Az általa felidézett számos izgalmas részlet közül érdemes kiemelni azokat, amelyek a *Kultura* finanszírozásáról, a lap körüli generációk közötti párbeszédéről, a Gomułka iránti 1956-os lelkesedésükről szólnak, vagy éppen arról a „folyamatos erőfeszítéséről, hogy különbséget tegyenek Oroszország és a Szovjetunió között”. (Uo., 18).

²² Tadeusz RADZIK, *Z dziejów spóeczności polskiej w Wielkiej Brytanii po drugiej wojnie światowej (1945–1990)* (Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curii-Skłodowskiej, 1991), 68.

tartozó írók közül sokan nem értettek egyet ezzel az elhatározással, Herling-Grudziński pedig kifejezetten tiltakozott ellene, érvelése szerint ugyanis, ennek következtében kulturális gettó alakul ki az emigrációban.

Ez volt egyben a „Miłosz-ügy” háttere, amely aztán a folyóirat politikai profilját a hidegháborús időszakban meghatározta. Mikor Czesław Miłosz 1951 januárjában úgy döntött, hogy szakít a kommunizmussal és Maisons-Laffitte-ben kezdte meg nyugati új életét, nem sokkal később esszéjét közölte a *Kulturában*. Ekkor készítette a vázlatokat *A rabul ejtett értelem* című kötetéhez, amely alapmű a kommunistává váló majd a kommunizusból kiábránduló írók megértéséhez.²³ Vallomásos önkritikáját bizalmatlanul és vádakkal fogadták a *Wiadomości*ban, Grydzewski személyes támadást is intézett ellene; Miłoszt, korábbi diplomata pozíciója miatt „kollaboráns” kategóriába sorolták.²⁴ A két periodika következő számaiban tovább folytatódott a vita, melyben Juliusz Mieroszewski, Giedroyc és a *Kultura* más írói kiálltak Miłosz mellett. A lengyel „olvasás” idején, 1956 októberében számos prominens emigráns határozott úgy, hogy visszatér Lengyelországba, mert abban reménykedtek, hogy Władysław Gomułka új kormányával együtt lehet majd működni. Eleinte a *Kultura* munkatársai is Gomułka támogatói közé tartoztak. 1956 októberében a lengyel írószövetség Londonban ülésezett és kiadtak egy nyilatkozatot, mely megerősítette az 1947-eset, és a kormányváltás ellenére is fenntartotta a sajtóembargót. Válaszként a *Kultura* felmérést készített az ismert emigráns írók és értelmiségiek körében. 1956 decemberi számukban harminchárom eltérő terjedelmű választ és véleményt közöltek a témában. A többség ellenezte a szövetség nyilatkozatát. És bár nem sokkal ezt követően a *Kultura* is megváltoztatta véleményét Gomułka kormányáról, továbbra sem csatlakoztak a lengyelországi publikálás londoni bojkottjához.²⁵

A fentiek csak példaként szolgálnak arra, hogyan követték egymást a vezércikkek, a tárcák, és hogy milyen viták jellemezték az emigrációs lapokat, ugyanakkor érzékeltetik az erre a két évtizedre jellemző politikai sakkjátszma jellegét. A *Kultura* olyan közleményei mint az 1956 decemberi felmérés, megmutatják Giedroyc újraszabott liberalizmusát – nem feltétlenül politikai, hanem az inkluzivitás értelmében vett liberalizmusát, azt, hogyan engedte egymástól eltérő vélemények megjelenését a lapban, bízva az olvasó tájékozódási képességében. Kowalczyk és Suproniuk is kiemelik a baloldali behatást, mely Czapski és Hertzék nyomán jelentkezett úgy Giedroyc politikájában, mint a *Kultura* politikai nézeteiben. Innen nézve, a *Kultura* kialakult politikai álláspontja inkább tekinthető nézeteik szintézisének, semmint Giedroyc egyszemélyes váltásának. Giedroyc elsősorban politikus volt, olyan, akinek nézetei az ukrán kultúrpolitika kérdésein és orosz kivándorlók köreiből formálódtak. Mindez kiválóan felkészítette arra, hogy a háború utáni emigrációban eligazodjon kultúra és politika

²³ Czesław MIŁOSZ, *Zniewolony umysł* (Paris: Instytut Literacki, 1953). Magyar fordításban: *A rabul ejtett értelem*, ford. FEJÉR Irén et al. (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1992).

²⁴ KOWALCZYK, *Giedroyc...*, 179–180.

²⁵ RADZIK, *Z dziejów społeczności polskiej...*, 68–69.

bonyolult kölcsönhatásai között. A *Kultura*, hasonlóan ahhoz, ahogy a háború előtt a *Bunt Młodych* és a *Polityka*, a tradicionálisabb és konzervatívabb emigrációs kiadványok által üresen hagyott teret töltötte ki. Ezt a kapcsolódást szeretném visszakövetni eredeti környezetéig, a két háború közötti Lengyelorszáig, ahol a kulturális termelés egészének intenzitása és minősége nem ragadható meg az egyes folyóiratok és irodalmi körök történetének elmondásával. Az interakciókat érdemes megfigyelni különböző irodalmi körök között: például amikor egy-egy szerkesztő több különböző kiadványt is szerkesztett, valahányszor az írók egyszerre több helyen is publikáltak, továbbá a kiadványok ideológiai és/vagy esztétikai átfedéseit, versengését, kirobbanó vitáikat, valamint az azokban elbukó és felemelkedő lapokat.

Egy kis távolság a Kultura folyóirattól

Giedroyc és a Hertz-házaspár, a folyóirat állandó szerkesztői néha utalnak a közönségükre vagy közvetlenül válaszolnak egy-egy olvasói levélre, de azok csak elszórt megnyilvánulásai a teljes olvasóközönségnek. Vajon ki és miért olvasta a folyóiratot? Milyenképpen érintették az olvasóközönséget a különböző politikai események és a kiadói politika változásai? Ezek voltak a kiinduló kérdései a folyóirat világméretű lengyel diaszpórán belüli terjedését több aspektusból elemző kvantitatív kutatásomnak. A digitális/kvantitatív irodalomtudományi megközelítésű módszertani kísérlet célja az, hogy a folyóirat korábbi, mikroléptékű vizsgálatokkal nem feltárható oldalait tegye láthatóvá. Kutatócsoport segítségével kivonatoltam, hogy kik mikor és honnan küldtek írást, levelet vagy támogatást a folyóiratnak. Az információk között megjelennek a folyóiratban publikáló szerzők, illetve az egyes kötetek, évadok és számok alapvető metaadatai. Ezután felmértük, hogy hol tartózkodtak a szerzők, mikor az adott publikációt írták,²⁶ a folyóirathoz beérkező levelek dátumát és megírásuk helyét is felvettük az adatbázisba, a folyóirat támogatói által beküldött adományokkal – valamint azok összegével – együtt; sőt, amikor lehetséges volt, a folyóirat által elutasított szövegek dátumát és keletkezési helyét is. Ezután térinformatikai rendszer (GIS) szakértői segítségével térképeket hoztunk létre, hogy illusztrálni tudjuk a folyóirat széles körű elterjedését és hatását.²⁷

Bár első ránézésre úgy tűnhet, hogy a *Kultura* térképi leképezése nem több a kommunikációelmélet vagy a társadalmi hálózatelmélet egyszerű irodalomtörténeti alkal-

²⁶ Ezt a kutatási feladatot több év alatt végeztük el, több kutatási asszisztens segítségével, és sok különböző másodlagos forrás adatbevétele alapján. Gyakran nehéz volt megállapítani, hogy egy adott szerző hol tartózkodott a háborút követő években, hiszen számos spontán utazás és emigrációs mozgás volt akkoriban, ahogy az álnevek használata is bevett volt a folyóiratban. A munka javát Rebecca Dulemba, Patrycja Pawłowska, Ewa Zegler-Poleska és jómagam végeztük el. Adatbázisunk a *Kultura* folyóirat metaadataival szabadon elérhető, hozzáférés: 2023.11.01, <https://zenodo.org/records/5812429>. Örömmel vennénk, ha a tudományos közösség hozzáadná saját javításait, hogy így minél pontosabb adatokkal tudjunk dolgozni.

²⁷ Főleg Adam Pruss és Taylor Beale járultak hozzá tudásukkal és tapasztalatukkal eme feladat kivitelezéséhez.

mazásánál, valójában az irodalomtudomány egészét érintő kérdésről van szó. Az olyan kulturális kifejezésformák vizsgálata, mint a heterogén anyagokat közlő folyóiratoké, eddig többnyire vagy ideológiai keretek közt történt – átpolitizált, illetőleg életrajzi olvasatok –, vagy szigorúan adatközlő irodalomtörténetek, tartalomelemzések, vagy anekdotikus keletkezéstörténetek álltak rendelkezésre. Ugyanakkor a *Kultura* megjelenésének fél századában az irodalomtudomány voltaképpen egyedi szövegek szoros olvasatára (*close reading*) épült. Még a „kulturális fordulat” társadalmilag és materiálisan jobban megalapozott elemzései is, mint a posztkoloniális elmélet, gender- vagy etnikai tanulmányok a mai napig alapvető vizsgálati módszerként támaszkodnak a szoros olvasásra. A közelmúltban azonban az átfogóbb jelenségeket tanulmányozó kutatók, mint Franco Moretti és Pascale Casanova a kvantitatív rendszerekhez fordultak, módszerüket pedig többször távoli olvasásnak (*distant reading*) nevezték. Kísérletet tettek arra, hogy az irodalmi forma és kultúra új aspektusait világítsák meg a makroléptékű vizsgálattal, nagy idő- és térbeli változásokat véve figyelembe.²⁸ A távoli olvasás alá sorolt gyakorlatok kvantitatív elemzések is lehetnek, mint Morettinél, vagy a társadalomtudományokból kölcsönvett kvalitatív modellek alapján is végezhető, melyeket aztán irodalmi vagy kulturális változókkal egészítenek ki, ahogyan azt Casanova is teszi. Az alapvető elgondolás azonban az, hogy a lépték megváltoztatásával olyan mintázatok emelkednek ki, melyek feltevéseink újraértékelésére készítenek. Ezért olvassuk most *újra* a *Kultura* folyóiratot – a távolból.

A *Kultura* szerzői

A jelen tanulmányt kísérő első térképek azt mutatják, hogy hol tartózkodtak a *Kultura* szerzői, amikor publikáltak a folyóiratban. Rendszeresen közöltek beszámolókat a diaszpóra fontos városaiból: Londonból, Brüsszelből és Berlinből, de távolabb is voltak emigráns csoportok, Buenos Airesben, New Yorkban és Torontóban. Az 1. térkép, („A *Kultura* szerzői városok szerint”) az 1947 és 1989 közötti publikációk szerzőit helyezi el. A 2. térkép az európai kontinensre enged közelebbi betekintést ugyanezekkel a szereplőkkel. Ebből a kis léptékváltásból azonnal egyértelművé válik a tény, hogy a lapban publikálók többsége a hidegháború alatt Európában vagy Észak-Amerikában élt. Alaposabban szemügyre véve Európa térképét, feltűnhet, hogy nincs erőteljes Kelet–Nyugat-felosztás a kontinensen: ez az első meglepő vizuális leképezése annak, hogy a szövegek áthatoltak a vasfüggönyön. A 3., 4. és 5. térképen az látható, hogy ugyanezek a szerzők hol tartózkodtak az európai kontinensen az egymást követő időszakokban. A térképekről számos figyelemre méltó narratíva olvasható le, az egyik például a *Kultura* folyóirat dialógusát mutatja az anyaországgal a hideg-

²⁸ Példának lásd Franco MORETTI, *Graphs, Maps, Trees* (London: Verso, 2007); Pascale CASANOVA, *The World Republic of Letters* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2004); N. Katherine HAYLES, „Combining Close and Distant Reading: Jonathan Safran Foer’s *Tree of Codes* and the Aesthetic of Bookishness”, *PMLA* 128, 1. sz. (2013): 226–231.

háborús korszak kritikus és enyhültebb pillanataiban. Láthatóan eleinte szinte nincs is lengyelországi szerzőjük, de Giedroyc nyitását követően az 1950-es években egyre többen megjelentek az otthon maradtak közül is, hiszen ekkor a lap már közölte az otthon publikálókat is. Továbbá, ahogy a hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején fellendült a *szamizdat* és *tamizdat* irodalom csempészete, a Lengyelországból publikálók száma is jelentős növekedésnek indult. A következő, 1974 és 1981 közötti időszak térképe pedig már a Szolidaritás és a Lengyelországból történő nyílt publikálás éveit is magába foglalja. Az utolsó térkép (1982–98) ismételten mintha ellentmondana a várakozásoknak: a hadiállapot (1980–83) ugyanis nem állította le a szövegek áramlását Lengyelország és a Nyugat között. Sőt, a Lengyelországból történő publikálás *szamizdat*ként és a „második nyilvánosság” típusú kiadás éppen az 1980-as évek közepén tetőzött.

Eltérő történetek olvashatóak ki a térképekből a különböző európai városok jelentőségét illetően, jól látszanak a transzferpontok és az emigránsok áttelepülésének útvonalai. Londonon és Párizson kívül nagy változatosság mutatkozik a Stockholmból, Nápolyból, Münchenből és Frankfurtból jelentkező szerzők számában. Itt elég csak Münchent, mint a Szabad Európa Rádió központját kiemelni. Ennek a körülménynek tudható be, hogy a város azoknak a szerzőknek az otthona, akik 1956 után hagyták el Lengyelországot. Az első és a második vizsgált időszak között megháromszorozódott a Münchenből beküldött publikációk száma; majd hidegháború hátralevő időszakában folyamatosan csökkent, hiszen az eredetileg Münchenbe érkezők tovább vándoroltak nyugati irányba. A 6. és 7. térkép országok szerinti kartogramokon²⁹ mutatja be ugyanazokat a szerzőket ország szerinti eloszlásban, először az 1947 és 1949 közötti időszakban, majd kontrasztként az 1960 és 1964 közötti időszakban. Az egyik feltűnő minta az Egyesült Királyságból érkező publikációk csökkenő száma, miközben az Egyesült Államokból, Kanadából és Lengyelországból (innen főleg 1968 után) érkező közlemények száma egyre emelkedik. Ez egybecseng azzal, amit Giedroyc és Grydzewski viszonyáról tudunk, továbbá a lengyel emigránsok különböző hullámainak eltérő letelepedési helyét is tükrözi.³⁰

A Kultura levélrói

Ha a folyóirat körüli emberek csoportjait az elköteleződés mértéke szerint rajzolnánk meg, akkor a következő kör azokat jelezhetné, akik levelet küldtek a szerkesztőségnek. Előfordul, hogy a levélrók maguk is szerzők voltak, például valaki másnak az írásához szóltak hozzá, vagy beérkező levélre válaszoltak. A legjellemzőbb levélrók azonban mégis azok a rendszeres olvasók voltak, akik úgy érezték, hogy a szerzőké

²⁹ Egy kartogram a közreműködést adó országok relatív súlyát mutatja az ország méretének eltorzításával, így jelezve arányukat a hozzájárulások teljes mennyiségéhez képest.

³⁰ Lásd Kazimierz DOPIERAŁA, *Encyklopedia emigracji polskiej i Polonii* (Toruń: Oficyna Wydawnicza Kuharski, 2003)

mellett az ő hangjuk is a folyóirathoz tartozik. A 8–10. térképeken látható, hol laktak a levélírók, először városok szerint, majd országok szerint, arányosan. A városok szerinti eloszlás a folyóirat hatókörének folyamatos kiterjedését jelzi: mert amíg a szerzők egyre jobban koncentrálnak bizonyos közigazgatási és akadémiai központokban, addig a levélírók körében épp ezzel ellentétes mozgás figyelhető meg. Ennek eredményeképpen több pontot találunk a városoktól távol, az Egyesült Államok és Ausztrália szélterében-hosszában, továbbá Európára is változatosabb földrajzi szóródás jellemző. Elég egyetlen pillantást vetnünk ezekre az eltérő időszakokra, és rögtön világossá válik, hogy a beérkező levelek száma idővel nem csökkent. Az olvasók elhelyezkedését szemléltető térképek éppenséggel azt mutatják, hogy a távolabbi szóródott emigránsok ugyanúgy részt vesznek a folyóirat életében. A térképek Skandinávia növekvő fontosságára is rámutatnak 1968-at követően, ami az egyik fő Lengyelországból kivezető útvonallá vált akkoriban.

A Kultura támogatói

A folyóiratot befolyásoló emigráns lengyelek utolsó, legszélesebb és legfigyelemreméltóbb köre az anyagi támogatóké. Ők azok, akik kis *wpłaty*kat (vagyis előlegezett pénzüsszegeket) küldtek. Kezdetben azért, hogy így támogassák a folyóiratot, később azonban különböző világeseményekre reagálva. Ha a támogatók körét „olvassuk a távolból”, azaz értelmezzük kellő távlatból, akkor az a szerzők és a levélírók körénél is jobban megmutatja, hogy – szemben az eddigi elképzeléssel – a *Kultura* rendkívül mélyen gyökerezett a diaszpóra csoportjaiban. Gyakran elhangzó vád volt mind a kommunista Lengyelországban, mind a lengyel és orosz diaszpóra nacionalistább köreiben, hogy a *Kultura* csak az elit szalonújságja, ezzel szemben a 11–14. térképek azt bizonyítják, hogy a lap az olvasói számára a kommunikáció és a szülőföldhöz való kapcsolódás igen fontos médiuma volt.³¹ Ha megnézzük az általános trendeket 1955 után (miután Giedroyc közzétette nevezetes felhívását a folyóirat támogatására az ötvenes évek közepén, azelőtt nem voltak ilyen jellegű támogatások), akkor a politikailag érzékeny pillanatokra adott reakciók figyelemre méltó mintái tűnnek fel. Ha innen vizsgáljuk a folyóirat támogatóit, akkor a közreműködés harmadik koncentrikus körét is láthatjuk: azokét, akik ugyan nem gondolták, hogy meg kellene szólalniuk a lapban, mégis szerettek volna szerepet játszani annak fenntartásában. Természetesen néhány szerző és levélíró is küldött be pénzdományt, de a térképek teljesen egyértelművé teszik, hogy ennél több támogató volt, akik máshol éltek. A támogatók

³¹ Miközben a két fenti térképcsoportot nézzük, néhány fontos változót érdemes figyelembe venni: (a) a kezdeti, városokon alapuló térkép a hozzájárulások számát méri, míg a második, országalapú kartogram az egyes országokból származó teljes hozzájárulás összegét frankban; (b) ezeket a frankban megadott összegeket hozzáigazítottuk a francia inflációhoz, de nem vettük figyelembe a valuták közötti árfolyamváltozásokat. Így aztán néhány ország hozzájárulása magasabbnak tűnhet a gyengébb vagy erősebb devizák miatt.

mindig mélyebben vannak a diaszpórában, kis, etnikai csoportjaik szétterülnek az észak-amerikai kontinensen, Nyugat-Európában és Ausztráliában, ahogy Latin-Amerika stratégiai pontjain és a Közel-Keleten is megjelennek.

A kartogramokból (15. és 16. térkép) úgy tűnhet, hogy az Egyesült Államokból és Ausztráliából több támogató volt képes nagyobb összeget adományozni. Ez azonban kissé félrevezető, mert a nagy pénzüsszegek (például 1970-ben, Ausztráliában) valójában egyetlen nagyon gazdag adományozó kivételesen bőkezű támogatását mutatják három egymást követő alkalommal. Tehát a jellemző az, hogy a támogatók száma folyamatosan emelkedett bizonyos politikai eseményeknek megfelelően, nagy többségük azonban kis összegeket adományozott. A magam részéről fontosabbnak találok ezeket a támogatókat, mint a kivételesen gazdag adományozó egyszeri összegeit. Néhány meghatározó „megjegyzés” azt is pontosítja, hogy mire használták fel ezeket a támogatásokat. Kezdetben, szinte teljes egészében a *Kultura* alapítványba kellettek, vagyis a folyóirat fenntartására fordították. Időnként megjelentek olyan javaslatok, hogy a támogatók *zamiast kwiatów* („virág helyett”) vagy személyes üdvözlésként küldjenek adományokat szeretteiknek. Az 1970-es évek alatt azonban az üzenetek kezdenek politikaibb színezetet nyerni, ez a folyamat a KOR (Komitet Obrony Robotników, vagyis Munkásvédelmi Bizottság, a Szolidaritás korai változata) vagy a Szolidaritás (Solidarność, Szolidaritás Független Szakszervezet) számára küldött „pántlikázott” pénzüsszegekben vagy az „egyenesen Lech Wałęsa kezébe” jellegű küldeményekben tetőzött.

Giedroyc nyitott szerkesztéspolitikájának megfelelően folyamatosan növekedett a Lengyelországból érkező publikációk és levelek száma, de anyagi hozzájárulás csak nagyon kevés érkezett. A diaszpóra legtávolabbi pontjain élők számára a *Kultura* folyóirat egyértelműen erről a nyitott ajtóról szólt. Híreket és mélyhűtött emlékeket kaphattak Lengyelországból a *Wiadomości* által, de ha támogatást küldtek a *Kulturának*, azzal valós kapcsolatba kerültek Lengyelországgal. A virágokat és üdvözléteket gyakran a többi emigránsnak szánták, azonban leginkább az otthoniaknak szóló üzeneteket küldtek. A hetvenes évek folyamán (1968-tól az 1982-es hadiállapotig) pedig a támogatások száma gyorsan emelkedett és azok egyre célzottabbak lettek, egészen addig, hogy végül minden egyes számban több száz adományt soroltak fel.

Egy területen kívüli irodalom felé közelítve, mindkét léptékben

Bizonyos értelemben a *Kultura* előretolt helyőrsége olvasható elszigetelt, kisebbségi csoportként, mely független volt attól a háború utáni lengyel elvárástól, hogy a nemzeti irodalmat építsék és erősítsék. De valóban erről van szó? A kivándorolt lengyelek ténylegesen ráhagyhatták a nemzetépítő irodalmat a hírhedt varsói szocialista realistákra? Valójában az esztétikai fejlődésre gyakorolt hazai politikai kényszer miatt az irodalomnak ez a funkciója is az emigráns irodalom feladatává vált. Ennek eredményeképpen az olvasók a lengyel kultúra minden aspektusának pótszereként tekintettek a *Kultura* folyóíratra, a versek esztétikájától kezdve az esszék etikájáig

(vagy antipolitikájáig). Ez időnként hasonlóan tükrözte a diaszpóra vallásos konzervatívizmusát, mint Gomulka generációjának marxista revizionizmusát.

Távolból olvasva a *Kulturát* bizonyossá válik, hogy a maroknyi szerkesztőség Maisons-Laffitte-ben egyáltalán nem volt magányos vagy elszigetelt. Jelen vizsgálat legerőteljesebb korrekciója a folyóirat és közönsége közötti kapcsolat megértésében az, hogy sztereotíp tévedés a *Kulturát* az értelmiségi és politikai elit lapjának tekinteni (ami egyébként a folyóiratban publikáló szerzők névsorából is látszik). Az emigrációt többségében konzervatívabbnak, reakciósabbnak és nacionalistábbnak tartják, ezért is lehetséges, hogy kisebb emigráns csoportok mindig ilyen hangvételű hírcleveket adtak ki. És bár előfizetési adatokból látszott, hogy a diaszpóra kisebb csoportjai megrendelték a folyóiratot, mostanáig nem volt világos, hogy mihez kezdtek ezzel a politikai kétértelműségekkel és a vasfüggönyön túli írók kompromisszumai teli folyóirattal. Ha alaposan megvizsgáljuk a folyóirat egymást metsző tevékenységi köreit, akkor látható, hogy a diaszpóra csoportjai valóban emigráns életformájuk részeként fogadták el a *Kultura* folyóiratot, és a jövőre (az emigráció és az anyaország jövőjére) vonatkozó reményeik és vágyaik kifejezésére használták azt. Másképp mondva a lengyel emigránsok elszigetelt körében egészen más elképzelések születhettek volna a majdani hazáról, de a *Kulturának* köszönhetően ezek az elképzelések nem szakadtak el a lengyel nemzet jelenétől.

*

Mit nyertünk abból, hogy a folyóiratot mikro- és makroszinten olvastuk egyszerre? Az irodalomtörténet rétegzettségét, valamint az irodalmi művekkel találkozó emberek különféle módokon érzékelt valóságát. Kvantitatív elemzésünket, mely erősen gyökerezik a vizsgálati anyagban, az életrajz keretébe is beillesztettük. Giedroyc váltásai a kiadói politikában és nyílt kommunikációja az olvasók irányába lehetővé teszi számunkra, hogy megelőlegezzük, hol várhatóak változások a nagy léptékű adathalmazban. Ugyanakkor vannak világosan kivehető elmozdulások abban, ahogy a *Kulturát* mint a szülőföld elérésének eszközét használták az olvasók, és ezek az elmozdulások messze túlmutatnak a maisons-laffitte-i szerkesztőségen.

Ez Varsó, ahogy New Yorkból látták, Párizson keresztül. Ez New York, ahogy Stockholmból látták, Párizson keresztül.

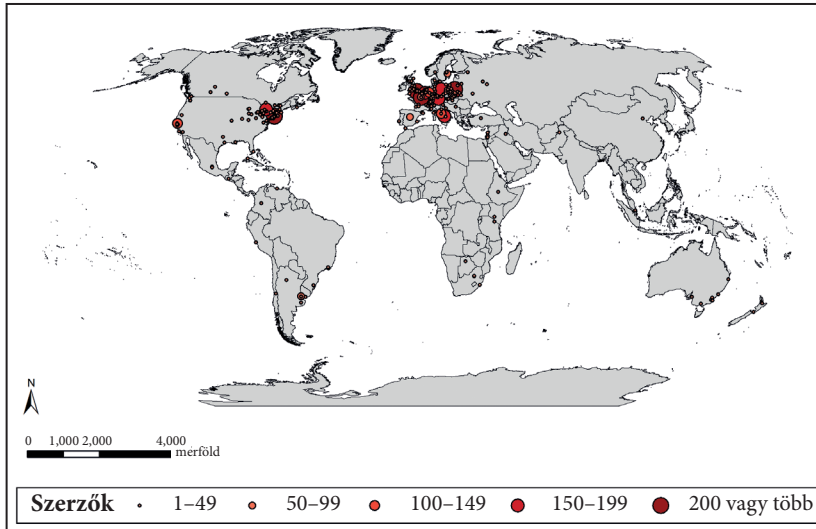
Lengyelország, ahogy Dél-Afrikából látták, Franciaországon keresztül. Kanada, ahogy Lengyelországból látták, Franciaországon keresztül.

Észak-Amerika, ahogy Európából látták. Ausztrália, ahogy Európából látták.

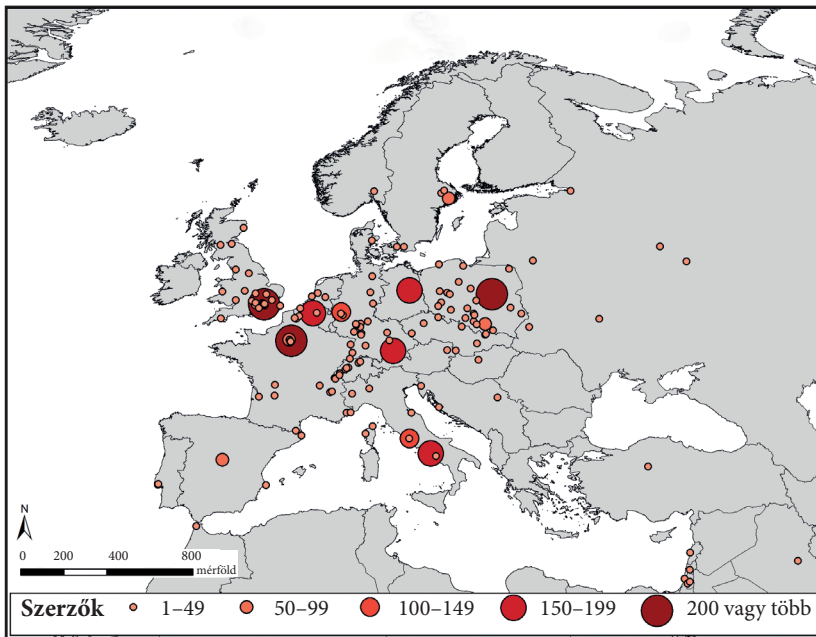
De nem Kelet-Európa, és nem is globális; hanem mindig valami a kettő között, valami átmeneti.

Fordította Varjú Kata és Szolláth Dávid

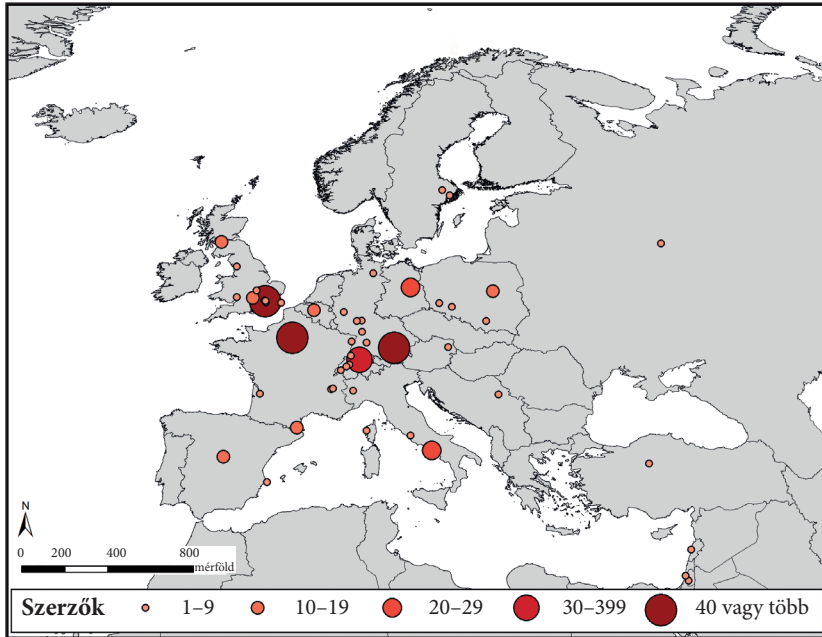

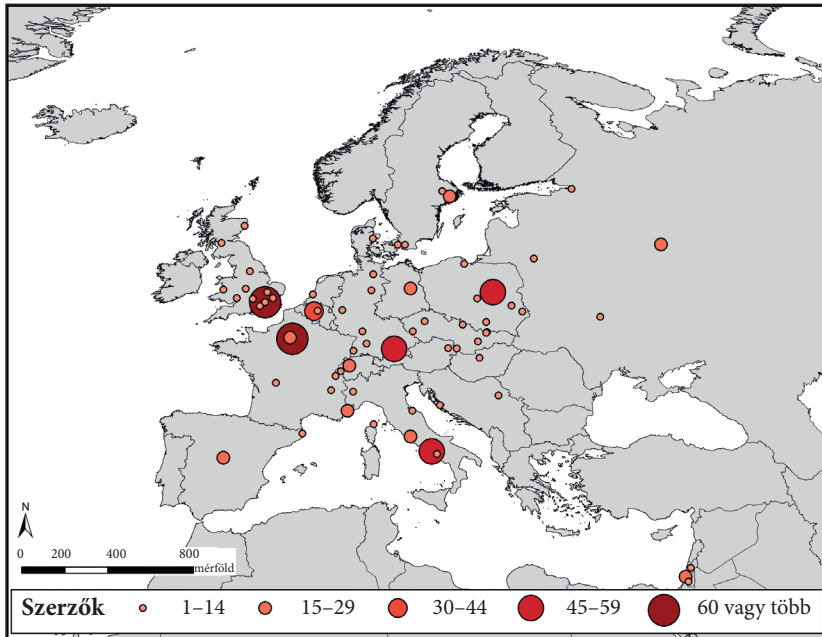
1. térkép. A *Kultura* szerzőinek városenkénti eloszlása (1947-89)

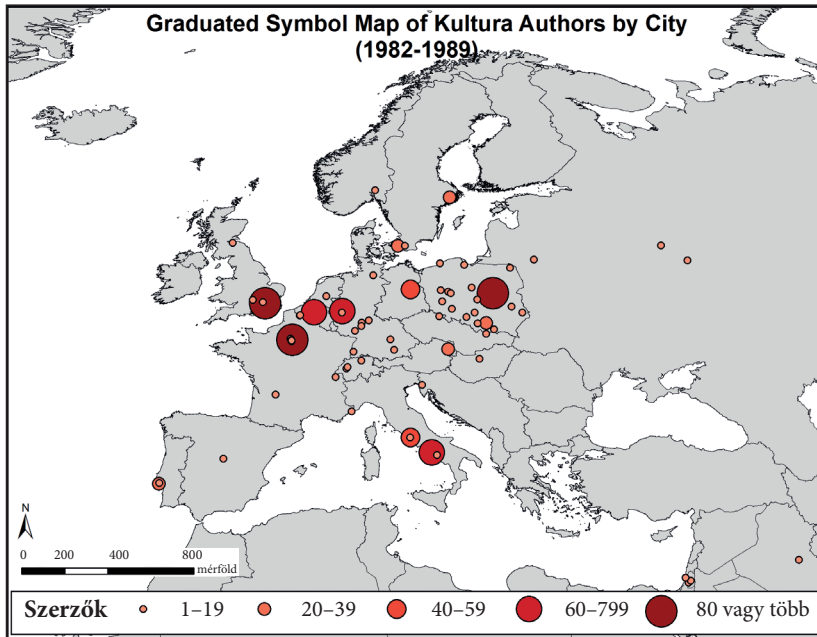
2. térkép. A *Kultura* szerzőinek városenkénti eloszlása Európában (1947-89)

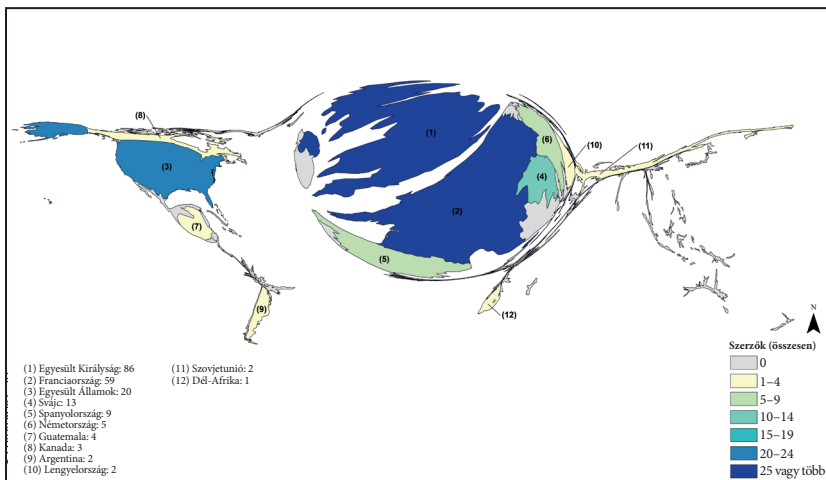
3. térkép. A *Kultura* szerzőinek városenkénti eloszlása Európában (1954-63)

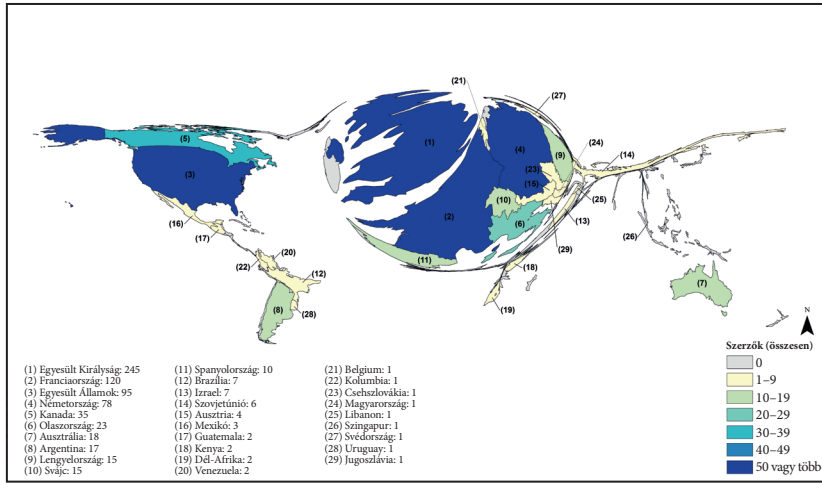
4. térkép. A *Kultura* szerzőinek városenkénti eloszlása Európában (1974-81)

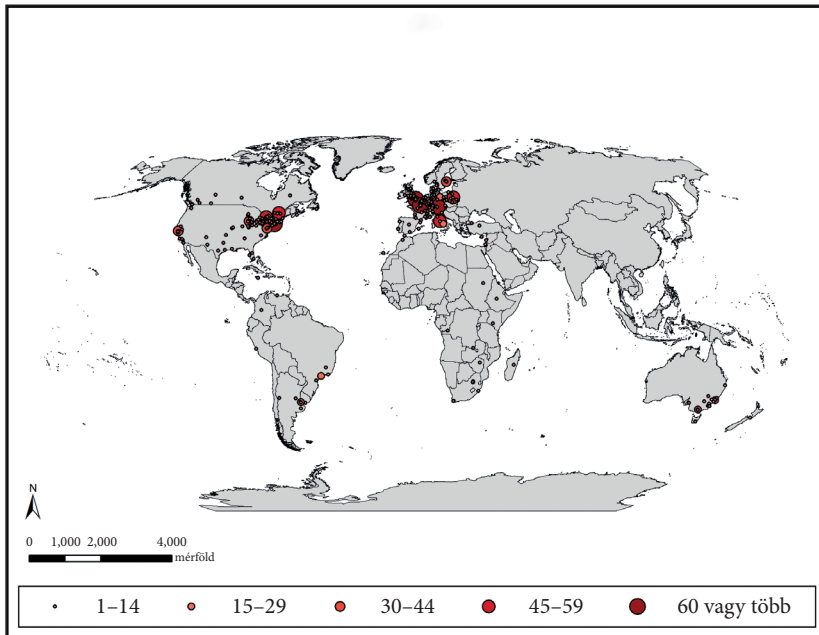
5. térkép. A Kultura szerzőinek városenkénti eloszlása Európában (1982-89)

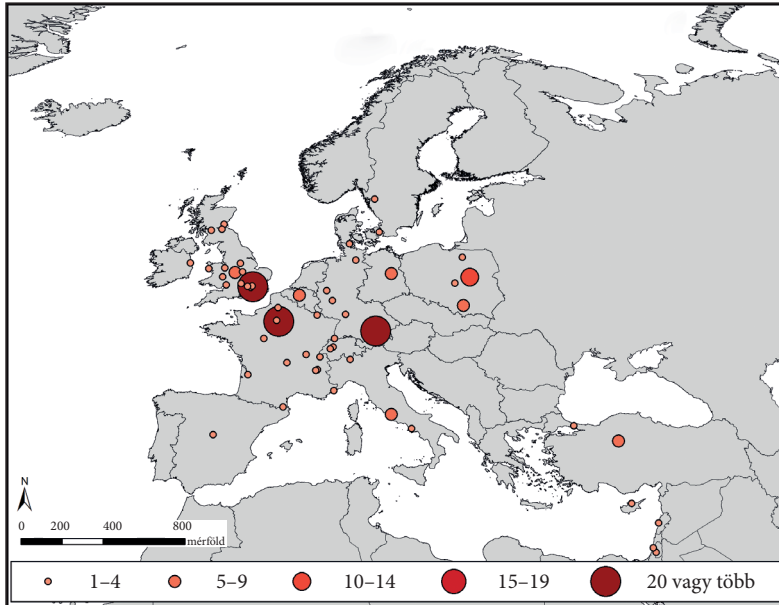
6. térkép. A Kultura szerzőinek országonkénti eloszlása (1947-49)

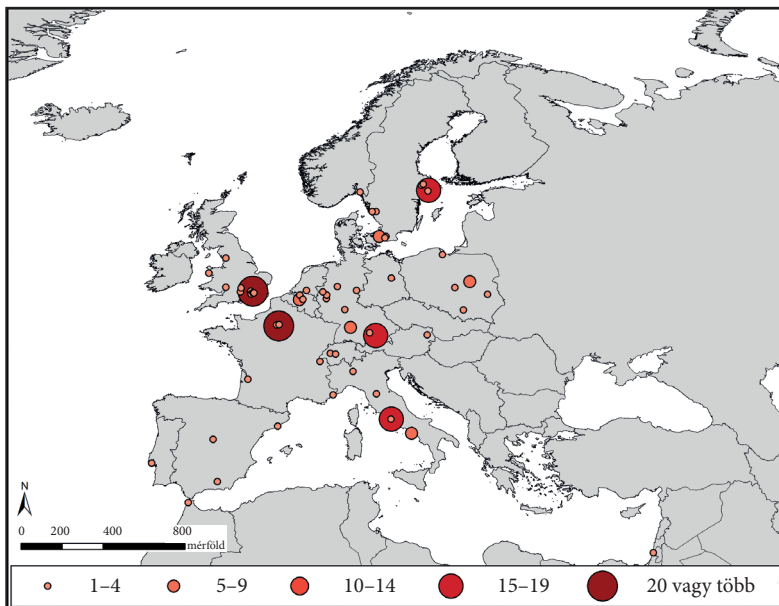
7. térkép. A Kultura szerzőinek országonkénti eloszlása (1960–64)

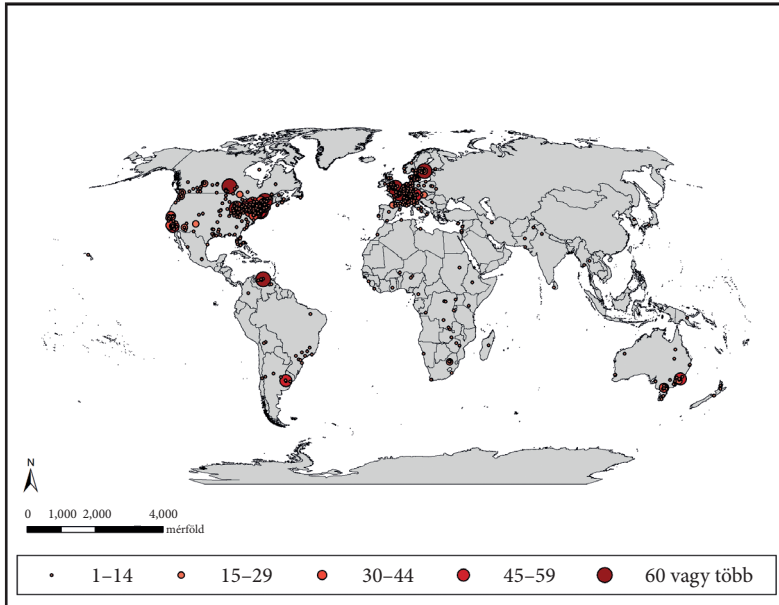
8. térkép. A Kultura folyóiratnak küldött levelek a feladás városa szerint (1950–89)

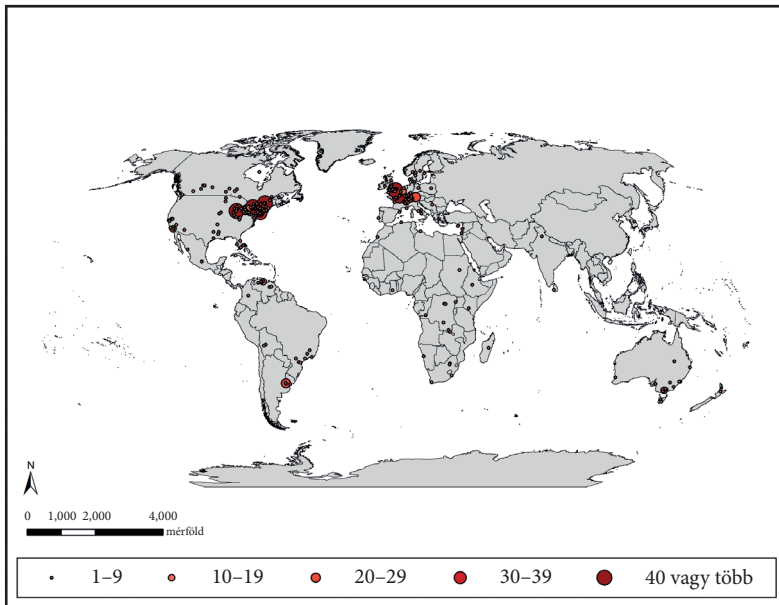
9. térkép. A *Kultura* folyóiratnak küldött levelek a feladás városa szerint, Európában (1954-63)

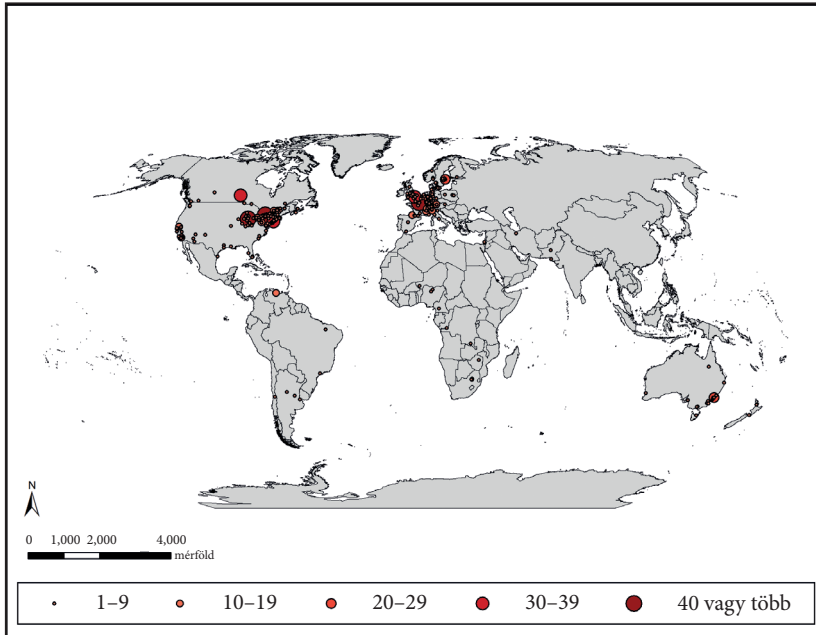
10. térkép. A *Kultura* folyóiratnak küldött levelek a feladás városa szerint, Európában (1974-81)

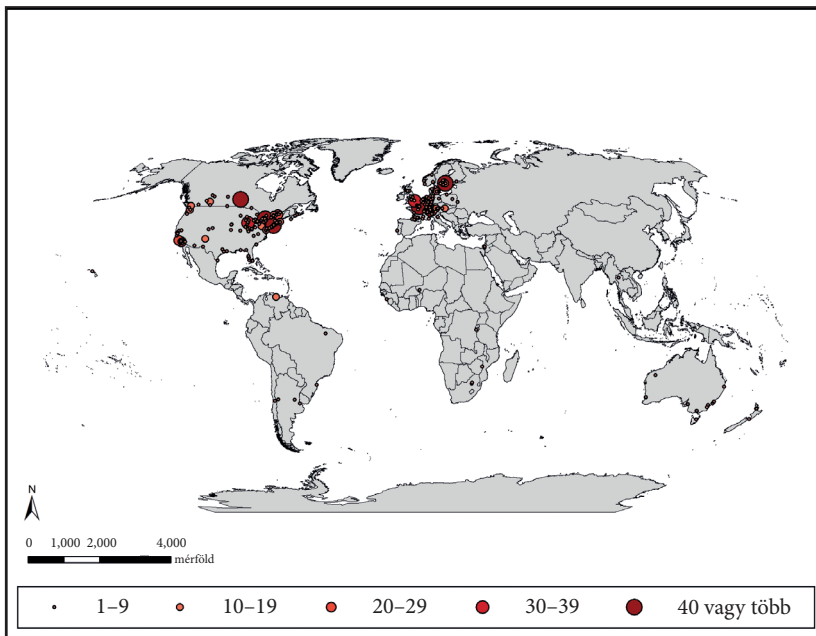
11. térkép. A *Kultura* folyóiratnak érkező támogatások városok szerint (1947–89)

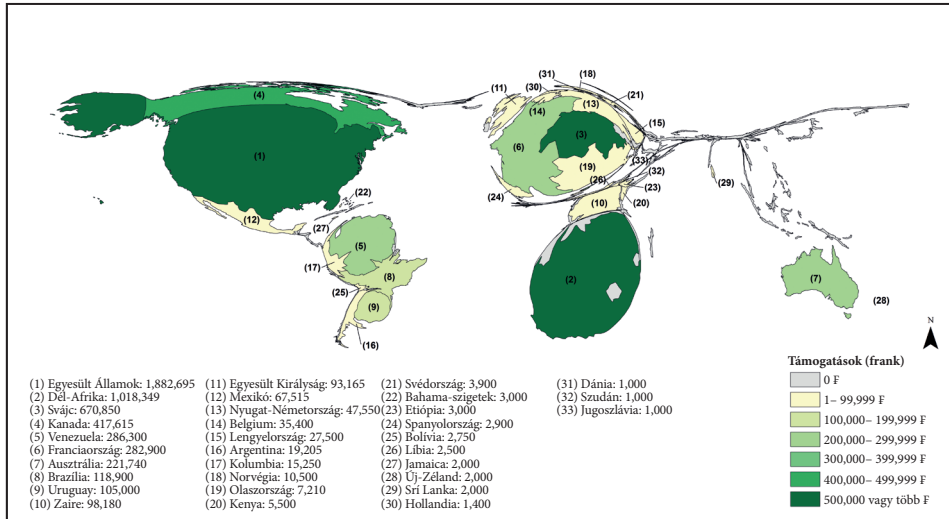
12. térkép. A *Kultura* folyóiratnak érkező támogatások városok szerint (1955–63)

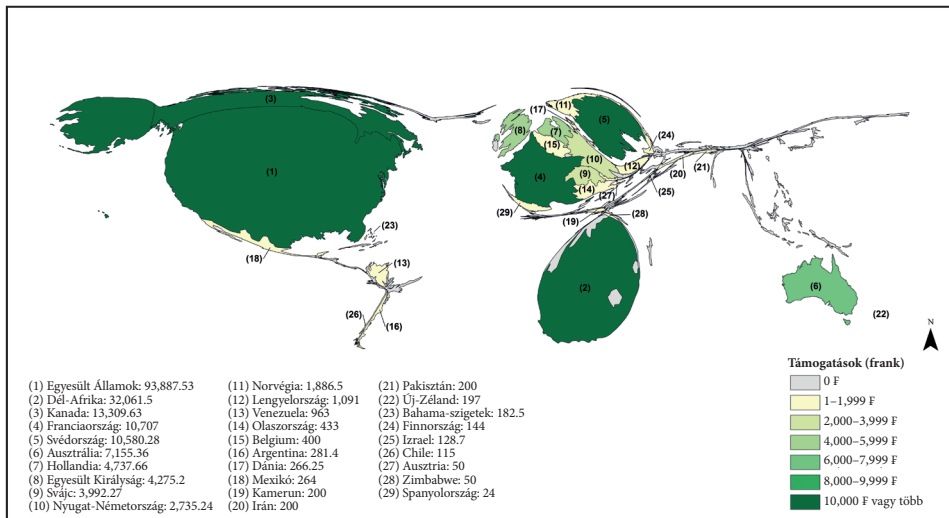
13. térkép. A *Kultura* folyóiratnak érkező támogatások városok szerint (1974–81)

14. térkép. A *Kultura* folyóiratnak érkező támogatások városok szerint (1982–89)

15. térkép. A beérkező támogatások aránya országok szerinti felbontásban (1955–63)

16. térkép. A beérkező támogatások aránya országok szerinti felbontásban (1974–81)